

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.113

С. М. Слабко

Класичний приватний університет

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ В ПРАВІ

Статтю присвячено аналізу загальносоціального та правового розуміння справедливості як соціальної та правової цінності, її місця в системі соціальних і державно-правових процесів у сучасному світі з рекомендаціями закріплення в теорії права, правотворчій та правозастосовній діяльності української держави.

Ключові слова: *справедливість, право, соціальні цінності, правова держава, людина, свобода, мораль.*

I. Вступ

Конституція України закріпила соціальну модель держави [7], що передбачає реалізацію особистості, соціалізацію індивіда як творця прогресивних форм громадського життя. Ідеться про стан соціальної справедливості, що впливає з установленого суспільством і законом балансу прав і обов'язків громадян, які одержують можливість рівноправної участі у створенні та поділі загальної міри суспільного добробуту.

Відомий російський філософ, мислитель, поет кінця XIX ст. В. С. Соловйов визначав, що "справедлив и прав не тот должник, который равно отказывает в уплате всем своим кредиторам, а тот, который всем им равномерно уплачивает свой долг; справедлив и прав не тот человек, который равно готов зарезать или обокрасть всякого своего ближнего, а тот, кто равно никого не хочет убить или ограбить; справедлив и прав не тот отец, который всех своих детей равно выкидывает на улицу, а тот, который всем им уделяет равные заботы" [16, с. 101]. Для політичних подій у "гарячих точках" планети, особливо в Україні останнім часом, ця думка могла би мати такий зміст: "справедливий і правий не той політик (керівник держави, інша людина – "вершитель судеб людей и народов"), хто свої інтереси, амбіції задовольняє шляхом зіткнення націй, народів, держав з тисячами загиблих, покалічених, занепадом економіки тощо, а той, хто знайде такі слова і дії, щоб усі були живі (не значить задоволені). Тоді, на наш погляд, він і буде єдиний герой, якому дійсно "слава".

Як і в будь-які часи, для сучасного світу характерна неоднозначність ставлення до справедливості, її місця в системі соціальних та державно-правових процесів.

У зв'язку з тим, що багато аспектів справедливості, зокрема співвідношення спра-

ведливості і права, недостатньо вивчені, новизна проведеного дослідження полягає в розгляді категорії справедливості в її соціально-правовому змісті. У статті також міститься нова постановка питання про співвідношення права і справедливості в демократичній правовій державі. З'ясування сфери застосування справедливості дає змогу уточнити її місце в етиці, політиці, економіці та праві, розкрити основні тенденції історичної перспективи розвитку цього феномена у майбутньому.

Все вищезазначене зумовлює актуальність теми, її значущість.

II. Постановка завдання

Метою статті є визначення загальносоціальної та правової сутності справедливості, її місця в системі соціальних та державно-правових процесів у сучасному світі.

III. Результати

Справедливість поряд зі свободою, формальною рівністю, гуманізмом тощо є значущою правовою цінністю та має статус принципу права. Теоретичні й методологічні основи вивчення справедливості були закладені в працях класиків: Аристотеля, Г. Гегеля, Т. Гоббса, І. Канта, Д. Локка, К. Маркса, Ж.-Ж. Руссо, Платона та ін.

В історії політичних і правових учень справедливість часто розглядали як суто правову категорію. Це видно, зокрема, з лексичних даних. Так, у латинській мові "правосуддя" і "справедливість" є синонімами; у німецькій поняття "Gerechtigkeit" (справедливість) означає "следование праву"; у французькій поняття "Legitime" (право) означає "справедливість", "законність" [15, с. 338].

Таким чином, оскільки у права і справедливості один і той самий корінь, то право вже є справедливим. Сутнісною ознакою права, поряд із свободою та рівністю, є справедливість, а тому, можливо, і не зовсім коректно ставити питання про те, чи справедливе право. Це запитання доречно ставити сто-

совно закону. Оскільки право і закон – це не одне й те саме, то питання стосовно того, наскільки справедливим є той чи інший закон, буде звучати доцільно.

Стверджуючи справедливість права, передбачаємо, що право є носієм справедливості, що в ньому втілено всезагальну правомірність, сенс правового принципу всезагальної рівності та свободи. Бути справедливим, отже, відповідати праву, чинити відповідно до нього, до його вимог, що є рівними і всезагальними.

У проблемі правової справедливості є аспект співвідношення правової справедливості як всезагального правового начала зі справедливістю частковою, так званою “соціальною”.

Звичайно, поза правовою справедливістю існують й інші її форми. Наприклад, справедливість якогось конкретного прошарку населення, його “правда”, така ж “правда” є в кожного індивіда, народу, держави. Правова справедливість не зводиться і не може бути зведена до “правди” кожного. У неї інше завдання – вона покликана піднятися над усіма цими частковими “правдами” й оцінити їх формально-рівною правовою мірою, а тому справедливо.

Правова справедливість – це всезагальна справедливість, яка відносно повинна бути визнана всіма. У ній може відобразитися якоюсь мірою “соціальна справедливість”, а може й не відобразитися. Не можна допускати підміни правової справедливості як всезагальної міри, оцінки всілякими іншими справедливостями: релігійною, політичною, національною, груповою, особистісною тощо, бо всі вони властиві лише частковим сферам у загальному просторі дії принципу формальної рівності, тобто в правовому просторі.

Дозволивши підміну правової справедливості будь-яким частковим різновидом справедливості, наприклад, груповою справедливістю, законодавець порушить принцип права, і суспільство отримає закон, що працюватиме лише на конкретну групу людей. Наслідком такої ситуації стане соціально-політична нестабільність, можливо, економічна, якась інша, наростатиме невдоволення інших груп населення, зростатиме суспільна напруга тощо. Право покликане впорядковувати суспільне життя, а не продукувати хаос – це робить неправо. Підміна правового начала неправовими регуляторами призведе до руйнації права, що суспільству лише нашкодить.

У добу Нового часу з’являється вчення про право Г. Гроція. В основі цього вчення лежить ідея справедливості як необхідної ознаки права, що є вимогою розуму людини. Право, на думку мислителя, – це те, що не суперечить справедливості. Суперечить же справедливості те, що противно природі істот, наділених розумом [1, с. 111].

Б. Спіноза підпорядковував справедливість праву, вважаючи, що вона є постійною волею давати кожному те, що належить йому згідно із законом, і що кращий державний устрій дає кращі етичні принципи [17, с. 257]. Про повну зумовленість змісту справедливості державним правом писав і Т. Гоббс. На його думку, держава і право визначають моральність і релігію [3, с. 302]. Г. В. Ф. Гегель також вважав категорії справедливості і несправедливості невіддільними від права. Особливо яскраво це виражено у “Філософії духу”, де на державу покладається рішення етичних проблем: “У душі уряду і народів прокидається життєва мудрість, тобто мудре знання того, що насправді є в собі і для себе справедливим і розумним” [2, с. 337]. Заслугою Г. В. Ф. Гегеля є визнання діалектичної єдності взаємозв’язку між правом і справедливістю. Проте ця думка виражена у нього в ідеалістичному, спотвореному вигляді, оскільки об’єктивну основу цього взаємозв’язку він шукав не в реальних життєвих відносинах людей, а в абсолютній ідеї. Підкреслюючи взаємозв’язок права і справедливості, він недооцінював істотну відмінність між ними за роллю та значенням у розвитку суспільства.

Учені так званих “капіталістичних” держав у 60–80-ті рр. ХХ ст. давали аналіз поняття справедливості на основі поєднання теорії природного права та крайнього суб’єктивізму і на цій підставі стверджували, що справедливість ніколи не може бути досягнута, бо це виходить за межі людських можливостей [4, с. 62].

У філософській і юридичній літературі радянського періоду питання про взаємодію права і справедливості досліджене у працях Т. О. Алексєєвої, Н. С. Барбашової, З. А. Бербещкіної, А. Б. Венгерова, А. І. Екімова, Г. В. Мальцева, Л. С. Явича та ін. Автори намагалися подолати однобічне, виключно етичне, тлумачення справедливості й розширити межі цього поняття, зокрема на право.

Після розпаду СРСР у літературі зустрічається дуже мало публікацій, що розкривають цю проблему. Тому питання про співвідношення справедливості і права ще слабо вивчене. Тим часом з усіх категорій етики саме справедливість і несправедливість є центральною при аналізі співвідношення права і моралі. Пріоритет справедливості обґрунтовується з двох позицій. З одного боку, порівняно з іншими цінностями, моральними і політичними інтересами, справедливість володіє вищою цінністю. З іншого боку, з деонтологічної позиції, що прагне з’ясувати не стільки етичний сенс, скільки підстави моралі, пріоритет справедливості виражається в найбільш переважній формі її узаконення.

Видатний німецький учений-правознавець Г. Радбрух визначає право як волю до справедливості; закони, що нехтують цією волею, недійсні й не можуть виконуватися [11, с. 12].

Останніми роками розвиток української юридичної науки помітно просунувся вперед. Плідною виявилася ідея формування правової держави. Немало зусиль учених зажадає розробка принципів і шляхів побудови правової держави, способів забезпечення принципу поділу влади, механізму підготовки й ухвалення законів, принципів побудови і забезпечення оптимального функціонування органів правосуддя і ряд інших важливих і складних проблем. От чому курс на послідовне твердження в усіх сферах життя властивого природі демократичної правової держави принципу соціальної справедливості має, як видається, відіграти вирішальну роль у справі підвищення загальної і, зокрема, правової культури громадян, а також глибокого затвердження в суспільній свідомості і поведінці людей моральних принципів справедливості.

Аналізуючи сутність права, Ю. В. Сайфуліна [12, с. 122] визначає, що на підставі узагальнень різних поглядів на визначення права, які репрезентують різні напрями вияву його природи, заслуговують на увагу такі дефініції:

1) право – це принцип формальної рівності людей у суспільних відносинах [6, с. 109];

2) право – це загальна та необхідна форма свободи в суспільних відносинах людей [13, с. 232];

3) право – це загальна справедливість [18, с. 3].

Розуміння права як рівності (загального масштабу та міри свободи людей) охоплює собою і справедливість як його внутрішню властивість і якість. Право завжди справедливе і є носієм справедливості, втілює і виражає загальнозначущу правильність, яка означає загальну правомірність (суть, начала права, сенс правового принципу загальної рівності та свободи) [18, с. 3].

У просторі загальності та загальної значущості принципу правової рівності, а також права як регулятора вільних суспільних відносин тільки права справедливість є критерієм правомірності чи неправомірності всіх інших посягань на роль і місце справедливості. Віддаючи належне кожному, вона робить це єдиним можливим, загальним і рівним для всіх правовим чином, відкидаючи привілеї та утверджуючи свободу [12, с. 125]. Тому сучасні визначення права містять термін “справедливість” як невід’ємну його властивість:

1) право – це соціальний регулятор відносин, побудований на уявленні про справедливість, яке є в цей момент у цьому су-

спільстві і має загальнообов’язковий, формально-виражений, нормативний характер, встановлений або санкціонований державою (населенням в ході референдуму) і гарантований нею [5, с. 18];

2) право – це система правових принципів і норм (правил поведінки), сформованих у суспільстві і визнаних його більшістю як справедлива міра свободи й рівності, закріплених (встановлених чи санкціонованих) і забезпечуваних державою як регулятором суспільних відносин з метою узгодження (компромісу) індивідуальних, соціально-групових і суспільних інтересів [14, с. 227].

Але головне не в тому, щоб право визначалось через справедливість, а щоб остання втілювалась у життя людей, виявлялась у діяльності державних органів і в державній (внутрішній та зовнішній) політиці. Щодо України ми стикаємося з суто декларативними положеннями. Так, у Програмі діяльності Кабінету Міністрів України “Назустріч людям” визначено, що “державою, в якій ми живемо, зробила безправ’я і несправедливість, ігнорування демократичних цінностей нормою суспільного життя. Зрощення влади і бізнесу, корупція і хабарництво стали загрозою національній безпеці... Зміни на краще забезпечимо за рахунок сталого економічного зростання та ефективного, прозорого і справедливого розподілу його результатів... Вільна людина у справедливій державі – найвища цінність нашого Уряду”. Розділ II цієї Програми, що включає Правову політику, Судову реформу, Подолання корупції має назву “Справедливість” [8]. Це означає, що демократичні цінності свободи та рівності, толерантності і взаємоповаги, плюралізму поглядів та інтересів, верховенства права в усіх сферах суспільного життя можуть набути реального змісту лише тоді, коли влада буде їх послідовно впроваджувати у своїй діяльності крізь призму *справедливості*. Стрижнем кожної урядової ініціативи має бути усвідомлення того, що влада зобов’язана робити добро, чинити правильно, порядно, чесно і прозоро, піклуючись про кожну людину, але в спільних інтересах усього народу:

– у правовій політиці – зміцнення законності та правопорядку, посилення боротьби із злочинністю; запровадження ефективних механізмів захисту свободи вільного висловлювання думки, вільної преси, вільних мирних зборів, мітингів і демонстрацій, вільного об’єднання в політичні партії і громадські організації; сприяння законодавчому визначенню прав опозиції; категоричне недопущення будь-яких форм політичних репресій; запровадження ефективних інституційних механізмів боротьби з криміналізацією національної економіки, вдоскона-

- лення законодавчої бази у сфері боротьби з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом тощо;
- у судовій реформі – затвердити нові процесуальні норми судочинства, які забезпечили б прозорість, неупередженість та всебічність судового процесу, незалежність судді у прийнятті рішення; запровадити відповідно до закону прозору процедуру добору суддів на конкурсній основі; удосконалити систему дисциплінарної відповідальності суддів; забезпечити прозорість судових рішень шляхом запровадження механізму оприлюднення судових рішень через Інтернет та іншими засобами з дотриманням при цьому вимог ст. 32 Конституції України тощо;
 - у подоланні корупції – притягнення до відповідальності корумпованих державних службовців та звільнення їх у зв'язку з цим із займаних посад; встановлення жорсткого контролю за витратами державних службовців, проведення їх аналізу та задекларованих доходів; жорсткий публічний контроль за використанням бюджетних коштів; зміцнення правової бази діяльності державної виконавчої служби, зокрема з метою усунення законодавчих прогалин, які дають можливість боржникові уникати відповідальності за несвоєчасне виконання своїх зобов'язань тощо [8].

Текст Програми діяльності Кабінету Міністрів України “Український прорив: для людей, а не політиків” від 16.01.2008 р. теж неодноразово містить поняття “справедливість”, наголошуючи: “Держава зобов'язана забезпечити соціальну справедливість для кожного” [9].

Реалії політичного та економічного життя України останніх років, а особливо бурхливі події кінця 2013–2014 рр., причини, що їх зумовили, та дії влади, що їх супроводжували, показали: всі гасла та заходи залишилися на папері, бо реальне застосування справедливості не залежить від кількості використаних у нормативно-правовому акті відповідних понять.

У Програмі діяльності Кабінету Міністрів України від 01.03.2014 р. однокорінне слово до “справедливості” зустрічається один раз у фразі: “Забезпечення *справедливого* правосуддя. Відновлення зруйнованих “судовою реформою” 2010 р. гарантій самостійності судової влади та незалежності суддів” [10]. На сьогодні приводу до оптимізму майже немає, але надія завжди залишається останньою.

IV. Висновки

У сучасній правовій думці критерієм справедливості є сама людина, її потреби, інтереси тощо. Сучасне право має бути орієн-

товане на людину ринкових відносин, інформаційного суспільства, постмодерної культури; людину творчу, непередбачену, ризикову, розумну, здатну до самообмеження, сповнену почуття власної людської, громадянської, національної тощо гідності, людину дуже автономну і таку ж чутливу до будь-якого порушення її прав, образ, приниження гідності, несправедливості тощо.

Отже, сучасне розуміння справедливості в праві має ґрунтуватися на тому, що кожна особистість володіє заснованою на справедливості недоторканністю, має певні інтереси, потреби, які не можуть бути порушені навіть суспільством, що процвітає. З цієї причини справедливість не допускає, щоб втрата свободи одними була виправдана великими благами інших. Закони й інститути, як би вони не були ефективні та успішно влаштовані, повинні бути реформовані або ліквідовані, якщо вони несправедливі.

Список використаної літератури

1. Александренко В. Н. Очерки по истории науки международного права. А. Джентили и Г. Гроций / В. Н. Александренко // Журнал Министерства народного просвещения. – 1906. – № 5. – С. 109–124.
2. Гегель Г. В. Ф. Сочинения : в 4 т. / Г. В. Ф. Гегель. – Москва : Госполитиздат, 1956. – Т. 3. Энциклопедия философских наук. – Ч. 3. Философия духа. – 371 с.
3. Гоббс Т. Левиафан : в 2 т. – Москва : Мысль, 1964. – Т. 2. – С. 300–328.
4. Гринберг Л. Г. Критика современных буржуазных концепций справедливости / Л. Г. Гринберг, А. И. Новиков. – Ленинград : Наука, 1977. – 171 с.
5. Кельман М. С. Загальна теорія права : підручник / М. С. Кельман, Г. О. Мурашин. – Київ : Кондор, 2002. – 353 с.
6. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права : підручник / М. С. Кельман, Г. О. Мурашин. – Київ : Кондор, 2006. – 477 с.
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Програма діяльності Кабінету Міністрів України “Назустріч людям” : Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 04.02.2005 р. № 115 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-05>.
9. Програма діяльності Кабінету Міністрів України “Український прорив: для людей, а не політиків” : Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2008 р. № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-08>.
10. Програма діяльності Кабінету Міністрів України: Програма від 01.03.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-14>.
11. Радбрух Г. Философия права / Г. Радбрух ; пер. с нем. – Москва : Международные отношения, 2004. – 240 с.
 12. Сайфуліна Ю. В. До питання визначення сутності права та його методологічні аспекти / Ю. В. Сайфуліна // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 120–127.
 13. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Харків : Консум, 2006. – 656 с.
 14. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – 2-ге вид. – Київ : Алеута : КНТ : ЦУЛ, 2010. – 520 с.
 15. Словарь по этике / под ред. И. С. Кона. – Москва : Политиздат, 1983. – 445 с.
 16. Соловьев В. С. Определение права в его связи с нравственностью / В. С. Соловьев // Власть и право. Из истории русской правовой мысли. – Москва, 1990. – С. 100–112.
 17. Спиноза Б. Богословно-политический трактат / Б. Спиноза ; пер. с латин. М. Лопатина. – Минск : Литература, 1998. – 468 с.
 18. Явич Л. С. Сущность права. Социально-философское понимание генезиса, развития и функционирования юридической формы общественных отношений / Л. С. Явич. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1985. – 207 с.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2015.

Слабко С. Н. Современное понимание справедливости в праве

Статья посвящена анализу общесоциального и правового понимания справедливости как социальной и правовой ценности, ее места в системе социальных и государственно-правовых процессов в современном мире с рекомендациями закрепления в теории права, правотворческой и правоприменительной деятельности украинского государства.

Ключевые слова: справедливость, право, социальные ценности, правовое государство, человек, свобода, мораль.

Slabko S. Current Understanding of Justice In Law

This article analyzes general social and legal understanding of justice, its place in social and public-legal processes in the modern world. Many aspects of justice, in particular, the degree of equality and rights have not been thoroughly researched, so the novelty of this paper is to review the categories of social justice in its legal meaning. The article also introduces a new perspective to the problem of law and justice in a democratic state. Clarification of the scope of justice helps to clarify its place in ethics, politics, economics and law as well as to reveal the main trends of the historical perspective of this phenomenon in the future.

Justice along with freedom, formal equality, humanism, etc. is a significant legal value and has the status of legal principle. By mentioning the validity of law, we assume the right to be a bearer of justice, it embodies the universal legitimacy of the meaning of the legal principle of universal equality and freedom.

In modern legal system the criterion of justice is man himself, his needs, interests, etc. Modern law should be focused on the person of market relations, information society, postmodern culture; a human being – creative, unpredictable, risky, intelligent, capable of self-restraint, a complete sense of human, civil, national, etc. dignity of the person is very independent and the same sensitivity to any violation of his rights, abuse, insults, injustice, etc.

To conclude, the modern understanding of justice in law should be based on the fact that each person, based on the inviolability of justice, has certain interests, needs, which cannot be violated even by a prosperous society. For this reason, justice does not allow the loss of liberty to be justified for the sake of other great benefits. Laws and institutions, no matter how effective and successful they could be, should be reformed or abolished if they are unjust.

Key words: justice, law, social values, rule of law, human rights, man, freedom, morality.